

Waarom slapen daklozen buiten?

1. Inleiding

Dakloosheid en slaap

Dit artikel gaat over de daklozen in Amsterdam die een substantieel deel van het jaar buitenslapen. Waarom slapen zij buiten?

De antropoloog James Spradley besteedde drie decennia geleden consequent aandacht aan de relatie slapen en dakloosheid. In *You owe yourself a drunk*, de klassieke studie over daklozen in Seattle, licht Spradley toe waarom slapen een belangrijk terrein van onderzoek zou moeten zijn:

(...) because it provides insight into many facets of culture as well as an understanding of their relations with the police and factors important for the survival of urban nomads. (Spradley 1970: 98)

Spradley meent dat de aandacht die hij aan slapen besteedt, een leemte vult in de wetenschappelijke literatuur over dakloosheid: 'The importance of non-drinking behavior, such as sleeping, appears to have been underestimated by most researchers' (ibid.: 107).

Spradley's sprankelende werk en aanmoedigende woorden hebben maar weinig invloed gehad op later onderzoek. Mondjesmaat zijn enkele etnografen in de voetsporen van Spradley getreden. In *Tell them who I am* (1993) wijdt de Amerikaanse antropoloog Liebow een paragraaf aan de problemen die ertoe leiden dat de vrouwen in het door hem onderzochte shelter veel te weinig aan slaap toekomen. Liebow verbindt dit aan de groepsidentiteit van de vrouwen. Hij schrijft:

At the heart of this group-identity was homelessness itself: every homeless woman in the shelter was a member of the group, and every member of the group was a homeless woman. Indeed, so central was homelessness to the definition of the group and so greedy was the group to make all the women members, that it declared all women in the shelter to be homeless whether they wanted to see

themselves that way or not. Thus the answer to the question 'Are you homeless?' was always yes, for everyone. (Liebow 1993: 211)

Deze passage laat Liebow in een noot vergezeld gaan van het commentaar van één van de dakloze vrouwen, die concludeert: 'Who we are is defined by where we sleep at night' (1993: 211). Liebow sluit zich aan bij Spradley door te wijzen op het belang van de slaapplek voor de cultuur, door Liebow geformuleerd als groepsidentiteit, van daklozen.

De huidige definities van daklozen lijken het door Spradley bepleite belang van slaap en slaapplekken in het leven van daklozen te erkennen. De term die internationaal het meest in zwang is voor daklozen die op straat slapen, is afkomstig uit de Angelsaksische wereld: *rough sleepers*. In Nederland hebben wetenschapsbeoefenaren begin jaren negentig de term 'buitenslaper' geïntroduceerd. Van de daklozen die op straat slapen, noemt een deel zichzelf buitenslaper. Het is niet duidelijk in hoeverre zij deze noemer aan de wetenschappelijke wereld ontleenen. Spradley besteedt uitgebreid aandacht aan de definiëring en zelfdefiniëring van de daklozen die hij *urban nomads* noemt, maar de term *rough sleepers* wordt dan nog nergens genoemd.

Probleemstelling

Sinds de winter van 2000 heb ik mij voor het onderzoek onder buitenslapers in Amsterdam gemengd. Slaap en slaapplekken zijn in het leven van buitenslapers bijzonder belangrijk. Hieronder wordt de relatie tussen slapen en dakloosheid nader verkend. Verreweg de meeste buitenslapers slapen in de stedelijke omgeving. Buiten betekent de publieke ruimte in de meest brede zin van het woord. Er zijn grofweg twee redenen waarom daklozen buitenslapen. Ten eerste: zij kunnen of willen geen gebruik maken van de daklozenopvang. De regels (of juist het ontbreken van regels) brengen met zich mee dat een deel van de daklozen niet voor opvang in aanmerking komt of er geen gebruik van kan of wil maken. Aan de hand van een voorbeeld uit de praktijk laat ik zien voor welke dilemma's een voormalig buitenslaper zichzelf geplaagd ziet, wanneer hij start met een begeleid wonenproject in Amsterdam.

32

Ten tweede: daklozen geven de voorkeur aan het leven buiten. Een deel van de buitenslapers vindt in de publieke ruimte van de stad zijn middelen van bestaan. Vanuit de Amsterdamse praktijk schets ik het belang dat een groep daklozen heeft bij het veroveren en behouden van vaste slaapplekken in de stad. De voorkeur voor het leven buiten is deels verklaarbaar uit het dag-nachtritme van een groep buitenslapers.

De aantrekkingskracht van de publieke ruimte wordt hier de pull-factor genoemd, de afstotingskracht van 'de daklozenopvang' de push-factor. Alvorens in te gaan op de kernvraag wordt een beschrijving gegeven van de context. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de inzichten uit het 'telonderzoek' dat in Amsterdam sinds 1995 periodiek herhaald

wordt. In dit onderzoek worden niet alleen buitenslapers in het centrum van Amsterdam geteld, maar het voorziet ook in een bescheiden onderzoek naar de aard van het buitenslapen.

Na het beschrijvende deel wordt de vraag gesteld waarom daklozen niet in de publieke ruimte slapen. Het belang van slaap in het leven van buitenslapers kan alleen begrepen worden indien aandacht wordt besteed aan de problemen die slaap voor deze groep met zich meebrengt. Vervolgens wordt de centrale vraag waarom slapen daklozen op straat behandeld. Besloten wordt met een aandachtspunt voor toekomstig onderzoek onder buitenslapers.

2. Buitenslapers in Amsterdam

Daklozen in Amsterdam bevinden zich in een continuüm van binnen en buiten. Sommige daklozen beschikken tijdelijk over een huis. Een grote categorie daklozen vindt onderdak in instellingen, internaten, pensions of een goedkoop hotel. Daarnaast is er een omvangrijke groep die gebruik maakt van opvangplaatsen voor de nacht. Daklozen kunnen daar het grootste deel van de maand slapen. Daarnaast is er nog een uitgebreid netwerk van inloophuizen, dagbestedingsprojecten, zelforganisaties en belangenorganisaties waar een deel van de daklozen overdag onderdak vindt. Het is zeker niet zo dat het gros van de daklozen in Amsterdam voortdurend buiten is. Het is slechts een kleine groep daklozen die relatief veel buiten is. In het telonderzoek is de groep buitenslapers gedefinieerd op basis van het aantal nachten dat zijzelf zeggen buiten te slapen. Eenieder die meer dan acht nachten zegt buiten te slapen, is in het onderzoek meegenomen als buitenslaper (zie het periodieke 'telonderzoek'). Verreweg de meeste buitenslapers zeggen overigens meer dan een maand per jaar buiten te slapen (Korf, Deben e.a. 1999: 19).

In Amsterdam worden buitenslapers sinds 1995 tweejaarlijks geteld en geïnterviewd (Deben en Korf 1995; Deben en Van Gestel 1995; Korf en Deben e.a. 1997; Korf en Deben e.a. 1999; Gemeente Amsterdam 1999). Het aantal blijkt sinds 1995 redelijk stabiel te zijn. In 1999 wordt het aantal voor de stad Amsterdam geschat op bijna 200 (Korf en Deben e.a. 1999: 8). In één van de buitenwijken, de Bijlmermeer, bevinden zich naar schatting nog zo'n 150 buitenslapers (Gemeente Amsterdam 1999: 19). In Amsterdam kunnen per nacht dus zo'n 350 mensen worden aangeduid als buitenslaper.

Vrijwel alle buitenslapers kampen met één of meer moeilijk oplosbare problemen. Het is nooit onderzocht hoeveel buitenslapers verslaafd zijn aan harddrugs. De gegevens van het telonderzoek geven wel een indicatie. Bijna de helft van de buitenslapers in de centrale stad wordt aangeduid als verslaafde buitenloper (Deben en Korf e.a. 1999: 18). Vrijwel alle buitenslapers in de Bijlmermeer worden aangeduid als verslaafd

(Gemeente Amsterdam 1999: 13). Ten minste tweederde van de buitenslapers is verslaafd aan drugs. Buitenslapen is dan ook zeer nauw verweven met de drugsverslaving in Amsterdam. Onder de buitenslapers bevindt zich voorts een groep alcoholisten. Op basis van mijn veldwerk schat ik dat zo'n 15% van de buitenslapers zwaar drinkt. Hoeveel buitenslapers met zware psychiatrische problemen kampen, is evenmin onderzocht. De groep is mijns inziens kleiner dan weleens wordt aangenomen. Op basis van mijn straatonderzoek schat ik zo'n 10%. Ten slotte blijkt dat 20% van de buitenslapers geen verblijfsvergunning heeft (Korf en Deben e.a. 1999: 25). Onder de buitenslapers bevindt zich een groep die zowel verslaafd is aan drank en/of drugs als te kampen heeft met psychiatrische problemen en/of geen verblijfsvergunning heeft.

Een aanzienlijk deel van de personen die in het telonderzoek tot de buitenslapers zijn gerekend, loopt gedurende de nacht rond en wordt wel aangeduid als buitenloper (Korf en Deben e.a. 1999: 18). Verreweg de meeste buitenlopers zijn drugsverslaafden die de hele nacht door drugs kopen en gebruiken.

3. *Waarom slapen daklozen niet buiten?*

Fysieke ontberingen

Er zijn vele redenen aan te voeren waarom daklozen niet buitenslapen. Er zijn twee fundamentele redenen die buitenslapen tot een ongewenste optie maken: de invloed van het weer en de onveiligheid. Beide redenen komen rechtstreeks voort uit het ontbreken van bescherming en beschutting die een huis of woning aan de meeste mensen biedt. Buitenslapen is in zichzelf problematisch en neemt het nodige fysieke en geestelijke lijden met zich mee. Maar weinigen kiezen zonder drang van de omstandigheden voor deze optie.

Tegen kou, vocht en regen kan een buitenslaper zich nog wapenen. Kleding, slaapuitrusting en de slaapplek beïnvloeden de vat die de weersomstandigheden op de buitenslaper heeft. De sociale omstandigheden zijn voor de buitenslaper moeilijker controleerbaar. Er zijn geen muren die hem beschermen tegen andere mensen. In een toestand van slaap is de mens uitermate kwetsbaar. Wie slaapt kan zich niet adequaat tegen anderen verdedigen.

'Ga hier maar in het portiek liggen', zegt de doorgewinterde dakloze Gerard op een nacht tegen mij, terwijl hij naar de overkant van zijn buitenslaapplek wijst, 'dan voel je wat het is'.

'Wat voel ik dan?' vraag ik.

'Nou de angst natuurlijk, de angst dat iemand je iets aandoet', antwoordt hij, licht geïrriteerd over zoveel onwetendheid.

De angst is niet ongegrond. Enkele buitenslapers vertelden mij dat on-

bekenden hen onderpisten. Anderen vertelden dat zij zonder aanleiding werden aangevallen door een groepje jongeren. Een van hen kon zich niet verdedigen omdat zijn armen en benen in een dichtgeritste slaapzak met capuchon zaten opgesloten. Buitenslapers kunnen ook het slachtoffer worden van baldadigheid. Een buitenslaper vertelde hoe hij ternauwernood aan verstikking kon ontkomen nadat jongeren de vuilcontainer hadden aangestoken in een afgesloten ruimte waar hij lag te slapen.

Náast en in het verlengde van deze fundamentele problemen van het buitenslapen zijn er problemen die meer specifiek aan de Amsterdamse situatie gebonden zijn. De belangrijkste zijn: het wettelijk verbod op buitenslapen en het politieoptreden tegen buitenslapers en de onderlinge strijd tussen dak- en thuislozen en buitenslapers.

Politieoptreden

Buitenslaper Gerard, die zo'n tien jaar geleden voor het eerst buiten sliep in Amsterdam, zegt: 'Je kon overal gaan liggen waar je wilde, mensen waren vriendelijk tegen je, de politie deed er niets aan.' Tien jaar later is dit ingrijpend veranderd. Gerard moet nu voortdurend onderhandelen met bewoners, politie en andere toezichthouders om zijn vaste slaapplek te behouden.

Begin jaren negentig nam het aantal daklozen en buitenslapers in Amsterdam toe. Bewoners en gebruikers *ervoeren* in toenemende mate overlast van deze groep. Zij drongen er bij de gemeentelijke overheid op aan iets tegen deze overlast te doen. Sindsdien is het toezicht op buitenslapen geïntensiveerd. Aan de hand van de Algemeen Plaatselijke Verordening (APV) kan de politie van Amsterdam het buitenslapen verbieden. Buitenslapen is een vorm van overlast waartegen de politie kan optreden. Hoewel de politie het buitenslapen regelmatig gedooft op humanitaire gronden, is het staande beleid dat slapen niet wordt getolereerd. Gedogen geldt alleen voor de buitenslapers die geen overlast veroorzaken. Voor een buitenslaper is het moeilijk te bewijzen dat hij of zij geen overlast veroorzaakt. Buitenslaapster Sara spreekt van een 'omgekeerde bewijslast'.

Op dit moment biedt geen enkele plek in de stedelijke openbare ruimte de zekerheid dat de buitenslaper er voor onbepaalde tijd kan blijven. De Binnenstad is in de afgelopen jaren vrijwel ontdaan van buitenslapers. Slechts een enkele *diehard*, zoals de bovengenoemde Gerard, weet steeds weer een nieuwe gedoogsituatie te creëren. Buitenslapers moeten vaak 'verhuizen'. Slaap is in het afgelopen decennium steeds meer onderdeel geworden van het 'openbare orde'-beleid.

Buitenslapers tegen buitenslapers

Een in de literatuur over daklozen weinig besproken onderwerp is de last die buitenslapers van dak- en thuislozen of andere buitenslapers onder vinden. In Amsterdam is dit voor buitenslapers een groot probleem. Tij-

dens mijn veldwerk heb ik vele malen meegemaakt dat buitenslapers andere buitenslapers lastig vielen. Zij stelen van elkaar. Zij houden elkaar uit de slaap door herrie en ruzie te maken. Buitenslapers die alleen of in koppels slapen, hebben te kampen met aanloop van andere buitenslapers die drugs en alcohol gebruiken en herrie maken. Hierdoor ervaart de buurt overlast en dreigt politieoptreden voor de oorspronkelijke slapers. Ook gebruiken ze geweld tegenover elkaar. In de periode waarin ik mijn veldwerk verrichtte, werd een van mijn respondenten bijna vermoord op zijn slaapplek door een buitenslaper met wie hij dacht bevriend te zijn. Onder een brug aan de Amstel sloeg een buitenslaper mensen in hun slaap. Een andere buitenslaper gooide een drugsverslaafde dakloze vrouw in het ijskoude water van de Amstel. Op een slaapplek in Amsterdam-Noord zijn elke maand enkele vechtpartijen, soms met messen.

Het gebrek aan slaap

Een hele kleine groep buitenslapers lijkt de kwetsbaarheid van de slaap in de publieke ruimte te accepteren en kan – indien zij voldoende beschut is tegen de weersomstandigheden – redelijk slapen. Voor verreweg de meeste buitenslapers is slaap een schaars goed. Zelfs uitrusten is vaak nauwelijks mogelijk. Tijdens mijn onderzoek heb ik buitenslapers die ik 'volgde' mentaal en lichamelijk zien instorten. Mensen waren niet meer in staat hun ogen open te houden. Ze spraken met hun ogen dicht, of vielen in slaap. Een aantal keren begonnen mensen wartaal uit te slaan, hardop te dromen of zachtjes te huilen. Voor veel niet-daklozen is slaap en de periode eromheen een aangenaam tijdverdrijf. Voor de meeste buitenslapers is slapen een zware opgave.

Een groot deel van de buitenslapers slaapt gedurende één of meer dagen niet: de verslaafde buitenlopers. Zij zijn dag en nacht bezig met het verkrijgen en gebruiken van drugs, in de meeste gevallen cocaïne. De roes van de drugs houdt hen op de been. Periodes van drie of vier dagen zonder slaap zijn volgens deze buitenslapers geen uitzondering. Voor deze aanzienlijke groep onder de buitenslapers neemt moeheid de ernstigste vormen aan. Een van hen, Jerry, vertelde mij:

36

Ik ben weleens dertien nachten of zo wakker gebleven. Dan komt er een moment dat je niet meer weet wat je doet. Dan zit je op een gegeven moment in Utrecht, komt even bij en vraag je je af: 'Wat doe ik in Utrecht?' De politie stuurt mensen weg. Maar ze sturen slaapwandellende mensen weg. Later weet je niet wat je in die tijd gedaan hebt.

Buitenslapen is een voortdurende strijd tegen fysieke ontberingen. Door de grote onzekerheid over de continuïteit van een slaapplek is deze strijd doorgaans een verloren strijd. Maar weinig mensen zijn in staat om dit een lange aaneengesloten periode vol te houden. Buitenslapen draagt

de kiem in zich van tijdelijkheid. Het maakt de vraag waarom mensen ervoor kiezen om ergens buiten te slapen alleen maar pregnanter.

4. Waarom slapen daklozen buiten?

Verslaving, gestoordheid en illegaliteit

Bijna alle buitenslapers kampen ofwel met een verslaving (drugs, alcohol of gokken), of met een psychiatrische aandoening of zij zijn illegaal. Deze problemen vormen stuk voor stuk redenen waarom mensen dakloos zijn geworden. Ze vormen ook een deel van de verklaring waarom mensen in Amsterdam buiten leven en slapen. Echter, buitenslapen wordt niet afdoende verklaard door op deze karakteristieken te wijzen. Er zijn dakloze verslaafden die niet op straat slapen en er zijn verslaafde daklozen die wel op straat slapen. Verslaving an sich leidt doorgaans niet tot buitenslapen, zelfs niet bij dakloze verslaafden. Dit geldt zeker voor gestoordheid en illegaliteit. Er zijn kennelijk variabelen die een rol spelen naast verslaving, gestoordheid en illegaliteit. De vraag is: waarom slaapt de ene verslaafde dakloze niet buiten en de andere wel? Hoe gering de keuzemogelijkheden van een verslaafde dakloze ook kunnen zijn, hem of haar staat nog altijd de mogelijkheid open om een 'keuze' te maken tussen buitenslapen, de daklozenopvang en andere opties binnen. Bij het maken van deze keuze speelt verslaving zeker een rol, dat zal hieronder ook blijken, maar er kunnen ook overwegingen, omstandigheden een rol spelen die met verslaving niets te maken hebben.

De kernvraag 'waarom daklozen in Amsterdam buitenslapen' moet niet verward worden met de vraag 'waarom mensen in Amsterdam dakloos zijn'? De reden waarom iemand dakloos is geworden (en gebleven), hoeft niet dezelfde te zijn als de reden waarom iemand buiten gaat slapen. Ik kijk naar mensen die dakloos zijn en zoom in op die situaties waarin buitenslapen een reële optie is geworden. Ik beantwoord de vraag vanuit het insidersperspectief van de buitenslapers. Bij de beantwoording van de kernvraag, maak ik gebruik van een tweedeling. Ten eerste kunnen/willen buitenslapers geen gebruik maken van de daklozenopvang (pushfactor), ten tweede voelen zij zich aangetrokken door de voordelen die het buitenslapen biedt (pullfactor). Natuurlijk is hier sprake van een ideaaltypische tweedeling. In de praktijk zijn push- en pullfactoren nauw met elkaar verbonden.

37

4.1 De drempels van de verzorgingsstaat: de pushfactor

Verzorging en opvang: rechten en plichten

Gosta Esping-Andersen meet in *The three worlds of welfare capitalism* (1990) de verzorgingsstaat af aan de mate van de-commodification, dat wil zeggen de mate waarin leden van een samenleving door verzorgingsarrange-

menten in staat worden gesteld zich aan marktverhoudingen te onttrekken. Volgens Esping-Andersen heeft de Nederlandse verzorgingsstaat veel kenmerken van het *de-commodified* sociaal-democratische model (1990: 74). In dit model zijn burgers minder aan de marktverhoudingen overgeleverd dan in het marktmodel (bijv. Amerika) of het corporatieve model (bijv. Duitsland).

De vraag rijst dan snel waarom in Nederland daklozen buitenslapen? In Nederland heeft iedereen recht op een uitkering. De uitkering maakt het mogelijk om een woning te huren in de internationaal geroemde sociale huursector. Elke Nederlander heeft recht op een zelfstandige woning. Daar komt nog een wijldvertakt netwerk van aanvullende voorzieningen bij zoals individuele huursubsidie voor mensen met een te laag inkomen ten opzichte van de huur.

Voor daklozen zijn naast de voorzieningen van de verzorgingsstaat aparte instellingen en regelingen in het leven geroepen. Deze instellingen en regelingen zijn van belang bij de keuzes die daklozen maken. In Amsterdam vervullen deze instellingen niet alleen de traditionele 'bed, bad en brood'-functie, maar zij vormen ook de schakel tussen de daklozen en de algemene structuren van de verzorgingsstaat. Uitkering en huisvesting zijn voor daklozen veelal alleen te krijgen via instellingen zoals het Leger des Heils en Hulp voor Onbehuisden (HVO). Daarnaast is er nog een circuit dat is gericht op de gezondheid van daklozen. De drugshulpverlening maakt hiervan een belangrijk onderdeel uit. De kern van deze hulpverlening wordt gevormd door de verstrekking van methadon, een gratis vervanger van de harddrugs heroïne en cocaïne. Dit complex van voorzieningen is deels ondergeschikt aan de regels van de verzorgingsstaat, maar heeft ook -officieel of officieus- een eigen dynamiek gekregen met specifieke regels. In die zin vormt de daklozenopvang een miniverzorgingsstaat. Juist de regels van deze miniverzorgingsstaat zijn voor een deel van de daklozen medebepalend bij de beslissing om binnen of buiten te (blijven) slapen.

Verscheidene auteurs hebben er in de jaren negentig op gewezen dat dakloosheid deels wordt veroorzaakt door de drempels die de verzorgingsstaat opwerpt. De regels van de verzorgingsstaat hebben bedoelde en onbedoelde gevolgen die ervoor zorgen dat dakloosheid niet wordt voorkomen of bestendigd. Spierings (1991) wijst op de uitsluitende werking van de moderne samenleving waarin individualisering, professionalisering en consumentisme een zakelijkheid vereisen die een deel van de daklozen niet kan opbrengen. Spierings (1997) wijst bovendien op de toenemende regeldifferentiatie die daklozen met verschillende problemen uitsluit. Deben voegt hieraan toe dat wie dakloos wordt, niet losser komt te staan van de ingewikkelde samenleving, zoals die door Spierings wordt geschetst, maar er juist in verhevigde vorm mee geconfronteerd wordt (1992: 98). Van den Bogaard introduceert de term 'begeleid zwerven' (Bogaard 1993: 19-22), waarbij daklozen moeten be-

schikken over een agenda vol afspraken en een portemonnee vol pasjes en kaarten om zich toegang te verschaffen tot de zogenoemde laagdrempelige opvang.

Het is echter de vraag of de uitsluitende werking van de daklozenopvang in tamelijk abstracte termen als modernisering of begeleid zwerven moet worden gezocht. Voor een deel kan worden volstaan met een analyse van de rechten die daklozen in de praktijk kunnen opeisen (zie Rensen 1999). Voor toelating tot enige vorm van onderdak: een eigen woning, een pension of nachtopvang worden eisen aan de daklozen gesteld.

Daklozen kunnen zich niet aanmelden bij de reguliere woningbemiddelaars. Indien zij een woning willen hebben, moeten zij deelnemen aan een woonbegeleidingstraject van een van de hulpverlenende instellingen. Dergelijke trajecten vergen veel tijd en aan de dakloze worden doorgaans minimumeisen gesteld in het kader van resocialisatie. Pensionplaatsen kosten rond de 1000 gulden per maand, inclusief eten, was- en enkele aanvullende faciliteiten. Buitenslapers zonder uitkering beschikken doorgaans niet over de financiële middelen om een plaats in een pension te kunnen betalen. Zij komen alleen in aanmerking voor gratis nachtopvang. In de nachtopvang is gebruik van drugs en alcohol verboden. Wie eenmaal binnen is mag niet naar buiten, wie toch naar buiten gaat, komt er niet meer in. Een deel van de buitenslapers kan of wil deze regels niet naleven. Zij zijn te zeer afhankelijk van drugs om van 's avonds tot 's morgens vroeg zonder drugs te kunnen. Een deel van hen wordt *dope*-ziek en kan daarom sowieso niet slapen.

Strikt volgens de regels zijn illegalen uitgesloten van een plaats in een pension of nachtopvang. Illegalen maken geen aanspraak op een uitkering en kunnen een pensionplaats niet betalen. De nachtopvang vraagt aan de deur om een legitimatie. Wie geen Nederlands paspoort heeft, mag niet naar binnen. Desalniettemin laat de nachtopvang illegalen toe. Maar er worden zeker illegalen aan de deur geweigerd. De nachtopvang voor illegalen is een vaag – en politiek geladen – schemergebied, waarin noch beleid, noch vaste regels bestaan.

Een deel van de daklozen kan of wil niet aan de regels van de daklozenopvang voldoen. Een deel van deze daklozen belandt – gewild of ongewild – op straat. Maar liefst 59% van de buitenslapers zegt geen gebruik te maken van de instellingen voor maatschappelijke opvang. Een kwart van deze niet-gebruikers noemt de 'huisregels' als oorzaak. Vijftien procent mijdt de opvang vanwege de 'sfeer' en 10% vanwege 'de andere bezoekers' (Korf, Deben e.a. 1999: 33). Wie geen gebruik maakt van de opvangmogelijkheden, kan daardoor zijn uitkering verliezen. Om een uitkering te kunnen aanvragen moet de aanvrager beschikken over een officiële woon- of verblijfplaats. Daklozen hebben die niet. Zij kunnen wel een zogenoemd postadres aanvragen bij een van de instellingen voor maatschappelijke opvang. Deze instellingen zullen echter niet in

alle gevallen een postadres verstrekken aan mensen die geen gebruik maken van de opvang. Meer dan de helft van de buitenslapers heeft geen salaris én geen uitkering (Korf, Deben e.a. 1999: 28).

Voor een deel van de buitenslapers zijn de regels doorslaggevend voor het niet-gebruik van de opvang. Indien de regels zouden veranderen, zouden zij waarschijnlijk weer gebruik gaan maken van de opvang. Een klein deel van de buitenslapers is geschorst door de instellingen. Zij kunnen gedurende een bepaalde tijd niet meer in een pension of nacht-opvang, omdat zij de regels hebben overtreden (Korf, Deben e.a. 1999: 36). De regels van de daklozenopvang verklaren echter maar ten dele waarom er mensen op straat slapen in Amsterdam. Voor een deel van de buitenslapers doen de regels er niet (meer) toe. Hun leven is geheel geënt op de straat. Zij hebben de daklozenopvang op enig moment definitief de rug toegekeerd. Vanwege de regels, of omdat de opvang voor hen persoonlijk geen optie meer was.

De drempels van de daklozenopvang in de praktijk: het voorbeeld van Richard
Buitenslapers kunnen de daklozenopvang mijden vanwege de 'sfeer' en de 'regels'. Wat dit in de praktijk kan betekenen wil ik duidelijk maken met het voorbeeld van Richard, één van de buitenslapers die ik het afgelopen jaar veelvuldig heb ontmoet. Zijn voorbeeld maakt duidelijk dat niet alleen gekeken moet worden naar de regels van de instelling en de werkwijze van de hulpverleners, maar zeker ook naar het gedrag van de dak- en thuisloze bewoners. Afhankelijk van de regels binnen de instelling, bepalen de daklozen de dagelijkse sfeer.

Richard heb ik leren kennen toen hij sliep onder een parkeergarage van een grootwinkelbedrijf aan de rand van de oude stad. Nadat Richard op zijn slaapplek bijna vermoord werd door een andere buitenslaper, besloot hij zich aan te melden voor een woning. Vervolgens wordt hij geplaatst in pension De Kroon (nu: Het Klokhuis), waar veel daklozen terecht komen die deelnemen aan de woonbegeleiding van Hulp voor Onbehuisden (HVO). Het pension vormt het startpunt van een 'woonbegeleidingstraject' dat bestaat uit vijf fases. Elke fase wordt gekenmerkt door een specifieke vorm van woonbegeleiding. Richard noemt zijn verblijf in De Kroon 'een bezoeking'.

40

Een van de nadelen waarmee Richard in het pension te maken heeft, is het gebrek aan geld. Richard heeft een uitkering van 1400 gulden. Op straat kon hij over het gehele bedrag beschikken. Het pension kost 950 gulden per maand, voor een slaapplek en eten. Daar komen aan het eind van de maand nog kosten bij voor koffie en administratie. Richard houdt van zijn uitkering 400 gulden per maand over. Per week krijgt hij 50 gulden zakgeld. Wekelijks kan hij van de 200 gulden die overblijft extra geld opnemen. Maar hij heeft grote moeite om hiermee rond te komen. Wanneer het geld op is, dreigt de verveling toe te slaan. Richard is verslaafd aan heroïne en cocaïne. Hij heeft zijn verslaving redelijk onder

controle. Sinds acht jaar verstrekt de GG & GD hem spuitbare ampullen methadon. Hij hoeft geen drugs te gebruiken om te voorkomen dat hij dope-ziek wordt. Toch speelt de verslaving nog een rol. Om zich lekker te voelen gebruikt hij -wanneer hij het geld ervoor heeft- dagelijks voor gemiddeld een tientje soft drugs. Daarmee is zijn maandgeld al voor drie-vierde op. Vaak komt hij dan ook niet rond van zijn weekgeld.

Het tweede nadeel is fundamenteeler. Pension De Kroon is een laag-drempelige opvang voor daklozen. Vrijwel alle bewoners zijn verslaafd en leven op het randje van binnen en buiten. Het valt Richard zwaar om met deze mensen in een huis te leven. Temeer daar de leiding van het pension er in zijn ogen geen enkele moeite voor doet om de gang van zaken in het pension te reguleren. Richard slaapt op een kamer met vijf anderen. Dirk is een vriend, Randy is een maat. Met hen heeft hij geen problemen. De andere drie zijn drugsgebruikers die hij niet vertrouwt. Een van hen is een oplichter, die voortdurend uit is op geld en spullen, de tweede is een dief, die van tijd tot tijd spullen uit de kamer ontvreemdt. De derde is ook een dief en heeft de neiging om 's nachts te leven en overdag te slapen. Richard, Dirk en Randy hebben kamerregels ingesteld: niet van elkaar stelen en geen herrie. Volgens Richard is er maar een manier om deze regels te handhaven: gecontroleerd geweld. Geweld is echter een van de redenen om verwijderd te worden uit het pension. Verwijdering uit het pension betekent dat hij de mogelijkheid op een eigen woning voor zichzelf afsluit. Richards leven in het pension is een voortdurend laveren tussen het bewaken van de orde in de gemeenschappelijke slaapruijnte en het garanderen van zijn verblijf in het pension.

Amper woont Richard in het pension of één van zijn kamergenoten pikt vijftientig gulden van hem. 'Die gozer heb ik de hele kamer laten zien', zegt Richard. Een paar weken later steelt dezelfde kamergenoot weer iets van Richard om vervolgens weer tegen een pak slaag aan te lopen. Na een paar weken betrapt Richard een andere kamergenoot die drie T-shirts van hem wil stelen. Richard vertelt:

Ik maak hem wakker en vraag: 'Hoe komen die T-shirts naast jouw bed?' 'Weet ik niet', zegt-ie, 'en ga me niet beschuldigen hè.' Dus ik sleep hem mee naar beneden. Daar zit de hele leiding. Waar ze allemaal bij zitten, zeg ik: 'Ik wil van jou weten hoe mijn T-shirts uit mijn kast naast jouw bed terecht zijn gekomen.' Iedereen hoorde het dat ik hem van diefstal beschuldig. En allemaal kijken ze de andere kant op. Toen heb ik gezegd: 'Moet je nou kijken, het personeel kijkt de andere kant op. Zelfs de eigenaar kijkt de andere kant op. Wat is dit voor een ballentent, een kindercrèche.' En ben weggelopen.

Heeft Richard al de grootste moeite om samen te leven met de mensen op zijn kamer, in het huis lopen ook wat mensen rond met wie hij zacht gezegd op gespannen voet leeft.

Er is ook een Surinamer', vertelt hij, die is strontvervelend. Ik had laatst met Dirk wat nasi gekocht. Dat gingen we opwarmen in de magnetron. Zitten we te eten, komt-ie gast: 'zo spuitnichten' — zo noemt-ie ons altijd; hij staat bij ons aan tafel en spuugt zo op ons eten. Die gozer die dienst heeft, die staat erbij en kijkt ernaar. Ik zeg: 'Jij staat erbij en je ziet dat er in ons eten gespuugd wordt en je doet niks. Moet ik hem dan in elkaar slaan? Moet ik zover gaan?' Hij zegt: 'Da's niet fijn, da's niet fijn.' Ik zeg: 'Da's niet fijn, rot op!' Ik zet zo dat bord omgekeerd op tafel en ik ben weggegaan. Als iemand me dat op mijn buitenplek geflikt had, dan had ik m'n vork in z'n nek gestoken.

Richard is 25 jaar verslaafd. Hij is gepokt en gemazeld in het daklozenleven. Hij heeft in internaten gewoond, in pensions en op straat. In Nederland en in Duitsland. Hij is niet verbaasd over het gedrag van zijn medebewoners. De meesten kent hij uit het verslaafdencircuit. Op zijn buitenslaapplek kon hij zich aan de ergste uitwassen onttrekken. In het pension ontkomt hij niet aan de incidenten en de ruzies. Langzaam wordt hij steeds meer onderdeel van het gekrakeel. Gedurende zijn verblijf — en zelfs nadat hij verzekerd is van een plaats in fase 2, een 'eigen' kamer in een internaat van het Leger des Heils — heeft hij de drang moeten weerstaan om terug te keren naar zijn slaapplek buiten. Het dagelijks leven buiten was in veel opzichten aangenamer dan binnen. Wanneer hij problemen had met mensen op deze plek, bleek de dreiging met geweld vrijwel altijd voldoende om de rust te handhaven. In vergelijking met het verblijf op straat is het verblijf in het pension voor Richard bovendien uitermate riskant. Om zijn leven binnen enigszins dragelijk te houden, morrelt hij aan het precaire evenwicht in zijn druggebruik, dat hij met behulp van de methadonampullen heeft bereikt.

Tegelijkertijd is Richard ervan overtuigd dat hem geen andere weg openstaat dan een langdurig verblijf in pensions. Tijdens een van onze gesprekken vraag ik Richard: 'Maar denk je dan niet: ik hou een hulpverlener te vriend, laat hem achter dat huis aanzitten en ga ondertussen buitenslapen?' 'Dat is het probleem', zegt Richard, 'zo werkt het niet. Geloof me. Dan kom je niet in fase 2. Fase 1 is dat pension. Als je buiten slaapt doet niemand wat voor je.'

Veel buitenslapers mijden de instellingen vanwege de 'regels' en de 'sfeer'. Het zijn abstracte termen voor heel praktische alledaagse problemen. De levensstijl die Richard er buiten op nahield, kan hij in het pension onmogelijk volhouden. Zijn positie ten opzichte van andere daklozen en verslaafden verandert in het pension ingrijpend. Tegelijkertijd beperkt de armoede hem in zijn bewegingsvrijheid. Veel buitenslapers delen de bezwaren van Richard tegen het leven in een pension of internaat. Wie zijn trots op een buitenplek weet te handhaven, heeft er moeite mee om zoals Richard zegt 'vernederingsen te slikken voor een slaapplek binnen'.

4.2 De aantrekkingskracht van de nacht en het buitenslapen: de pullfactor

Bij de beantwoording van de vraag waarom daklozen op straat slapen, wordt vrijwel altijd gewezen op de drempels die de verzorgingsstaat opwerpt. Ik doe dat hierboven ook. De uitsluitingstheorie heeft in de jaren negentig aan populariteit gewonnen. Veel minder aandacht is er voor de aantrekkingskracht van het buitenleven, de pullfactor.

Slapen in de publieke ruimte kan ook voordelen hebben. Een deel van de buitenslapers heeft op een of andere manier een binding met een locatie in de stad. Ik doel hier niet op de fysieke locatie, maar op de sociale locatie. Van groot belang zijn de contacten met daklozen en andere buitenslapers. Hoewel buitenslapers veel last ondervinden van andere mensen die op straat leven en slapen, zoals ik hierboven uiteen heb gezet, is het tegenovergestelde niet minder waar. Buitenslapers steunen elkaar en zoeken elkaar daarom op. Het is één van de centrale thema's in de wetenschappelijke literatuur over daklozen (zie bijvoorbeeld Liebow 1993). De sociologe Dordick heeft kernachtig onder woorden gebracht waarom daklozen elkaar nodig hebben:

Homelessness encourages a process in which personal relationships are mobilized in the production of what the physical environment fails to provide: a safe and secure place to live. (Dordick 1997: 193)

Ik laat het op deze plaats bij de constatering dat daklozen buitenslapen, omdat zij in sociaal en materieel opzicht steun ondervinden van elkaars nabijheid.

Buitenslapers hebben ook contacten met niet-dakloze stedelingen. Het kan gaan om een contact met een enkele bewoner, maar ook om contacten met vele buurtbewoners. Deze contacten spelen een belangrijke rol bij de keuze om te slapen in de publieke ruimte van de stad. Daarnaast leeft een substantieel deel van de buitenslapers veelal 's nachts. Omdat de openings- en sluitingstijden van de daklozenopvang hier niet op zijn ingesteld, zijn deze buitenslapers voor hun slaappleaats aangewezen op de publieke ruimte. Zij slapen buiten omdat zij overdag slapen.

Van public character tot buurtzwerver

Gerard leeft sinds zijn veertiende met tussenpozen op straat. De winter van 1996, 1997 en 1998 heeft hij naar eigen zeggen alle nachten buiten geslapen. Hij had destijds een vaste stek op een trap bij de achteruitgang van een prestigieus winkelcentrum in het hart van Amsterdam. Van deze trap is hij aan het eind van de winter van 1999 verwijderd. Sindsdien heeft hij verscheidene slaappleaatsen gehad, maar steeds in het hartje van de Binnenstad. Lang geleden heeft hij weleens nachten of periodes in de nachtopvang geslapen. Zijn opvatting hierover is nu uitgekristalliseerd. De daklozenopvang ontnemt hem de vrijheid die hij op straat heeft.

Voorzover hij er nog over wil praten is het in oneliners, zoals: 'Als je wilt douchen, mag het niet; als je niet wilt douchen moet het.'

Gerard heeft in de Binnenstad een verbazingwekkend netwerk van vrienden, kennissen en bekenden opgebouwd. In enkele straten kent hij vrijwel alle ondernemers en werknemers. De stedelijke omgeving en zijn relaties met stedelingen garanderen de door hem gewenste vrijheid. Gerard slaapt op de plaats waar hij zich het meeste thuis voelt: in zijn eigen buurt. Hij ontleent zijn status als buurtgenoot mede aan het feit dat hij in de buurt buiten slaapt. Omdat hij op straat slaapt, wordt hij door de buurt ondersteund met geld, eten en kleding. Hij heeft de verzorgingsstaat, noch de daklozenopvang nodig. Volgens Gerard is een belangrijk deel van de goodwill van de buurt te danken aan het feit dat hij twee nachtelijke inbraken in de buurt heeft verijdeld. De aanwezigheid van Gerard in de nachtelijke uren vergroot het gevoel van veiligheid onder de buurtbewoners, de winkeliers en de café-eigenaren en cafépersoneel.

In *Sidewalk* (2000) beschrijft de antropoloog Duneier een groep zwarte mannen, die boeken, tijdschriften en gevonden spullen verkopen op een aantal straathoeken in het New Yorkse Greenwich Village. Een van de boek- en tijdschriftenverkopers in Duneiers studie noemt zichzelf een *public character* (Duneier 2000: 8), een begrip dat hij ontleent aan het klassieke *Death and life of great American cities* (Jacobs 1961) van de sociologe Jane Jacobs, die in 1961 schreef over Greenwich Village. Jacobs beschrijft *public characters* als personen die aan de buurt gebonden zijn, veel sociale contacten in de buurt hebben en vaak op straat te vinden zijn. In haar boek doelt Jacobs op de lokale winkeliers en op buurtbewoners die zich op een of andere manier voor de buurt inzetten en daar ook wonen. Duneier beschrijft de boek- en tijdschriftenverkopers als de nieuwe *public characters* in het veranderde Greenwich Village, ook al beseft hij terdege dat de zwarte, deels aan crack verslaafde, verkopers een andere positie in de buurt innemen dan Jacobs' blanke middenstanders vier decennia eerder. Gerard is, de redenering van Duneier volgend, één van de nieuwe *public characters* die Amsterdam rijk is. Hij is, zoals Jacobs het omschrijft, 'the eye upon the street'.

Onder de buitenslapers is Gerard een uitzondering. Maar weinig buitenslapers zijn zo goed thuis in de buurt, hebben zoveel contacten en mengen zich ook daadwerkelijk in het buurtleven. Toch is er een substantieel aantal buitenslapers met een vaste slaapstek dat contacten onderhoudt met mensen in de directe omgeving. Deze mensen hebben hen iets te bieden, hetzij materieel, hetzij sociaal. Een groep buitenslapers slaapt in de buurt van kennissen, vrienden of familie, anderen in de buurt van hulpverlenende instellingen. Nog een groep bouwt een goede relatie op met nachtwakers, portiers en ander personeel van bedrijven of openbare gelegenheden zoals stations. De aard van de slaapplek is hier medebepalend. Hoe dichter bij de woonbebouwing hoe meer contacten er zijn met mensen uit de omgeving. In sommige gevallen worden daklo-

zen op een vaste buitenslaapplaats getolereerd, omdat zij ervoor zorgen dat andere – minder gekende – daklozen van deze plek weg blijven.

Voor deze categorie buitenslapers is public character of publiek figuur en te groot woord. Desalniettemin fungeren zij in de ogen van andere gebruikers van de openbare ruimte als 'eye upon the street'. Enkel van hen doen klusjes bij bedrijven of particulieren in de buurt. Deze categorie zou kunnen worden aangeduid als 'buurtzwerfers'.

De buurtzwerfers vormen een gemêleerd gezelschap. Het kan gaan om alcoholisten, drugverslaafden of buitenslapers met psychiatrische problemen. Onder de buurtzwerfers bevinden zich opvallend veel mensen met psychiatrische problemen. Tussen de gebruikers van de openbare ruimte en deze personen ontstaat een band die per persoon verschilt. Sommige psychiatrische buitenslapers hebben het straatleven tamelijk goed onder controle. Zij benaderen de bewoners en gebruikers actief om hun doel – het behoud van een stabiele slaapplaats – te bewerkstelligen. Anderen zijn sterk in zichzelf gekeerd en willen het liefst zo weinig mogelijk contact met de buurt. De buurtzwerfster Maria leeft al twintig jaar in de Binnenstad. Iedereen in de buurt kent haar, maar niemand weet wat deze vrouw beweegt om jaar in jaar uit buiten te slapen. Bij de buurtzwerfers met mentale problemen ontstaat een atmosfeer waarin 'de buurt' zich over de buitenslaper ontfermt. De mentale problemen zijn voor de bewoners en gebruikers in de omgeving reden om de slaapplaats van deze personen 'met rust' te laten. De buurt verwacht niet veel van de slaper, de slaper op zijn beurt verwacht niet veel van de buurt. In de loop van de tijd ontstaat er een omgangsvorm waar beide partijen tevreden over zijn. De buurtzwerfers houden zich – althans in hun eigen buurt – doorgaans niet bezig met criminaliteit. Zij begrijpen heel goed dat de buurt zich tegen hen zou keren indien zij bij criminele activiteiten in de buurt zouden worden aangehouden.

Voor deze buitenslapers – publieke figuren en buurtzwerfers – kan het aanvaarden van een permanente slaapplaats grote consequenties hebben voor het dagelijks leven. Het contact met de buurt neemt af naarmate de buitenslaper vaker weg is. De functie als 'eye upon the street' wordt minder, waardoor er voor de buurt minder reden is om de buitenslaper te tolereren. Bovendien mist de buitenslaper de giften die hij, indien aanwezig op zijn stek, zou ontvangen. Ook verminderen de contacten die de buitenslaper met zijn omgeving heeft. Indien Gerard uit 'zijn' buurt zou vertrekken, zou hij zichzelf beroven van een groot deel van zijn middelen van bestaan. Voor de overige buitenslapers met een vaste stek geldt dat in mindere mate, maar de binding met de buurt moet ook voor deze groep niet onderschat worden. De contacten met andere mensen in de buurt leveren een bijdrage aan de middelen van bestaan die de buitenslaper in staat stellen om te leven zonder gebruik te hoeven maken van de daklozenopvang. In sociaal opzicht vormen deze contacten hoe futiel soms ook, een brug naar het reguliere stedelijk leven.

Voor buitenslapers met een vaste slaapplek is het daarnaast moeilijk om gebruik te maken van de nachtopvang. Zij kunnen dan geen oog houden op hun eigen slaapplek. De voorzieningen kunnen worden vernield, de spullen kunnen worden gestolen. Andere daklozen kunnen van de slaapplek gebruik maken. Dit kan voor buurtgenoten of toezichthouders reden zijn om alarm te slaan.

Dag- en nachtritme

'They tell you, bedtime is midnight.' Lodewijk Brunt (1996, 2000) heeft gewezen op de geringe aandacht onder sociaal-wetenschappers voor het leven in de nacht. Dit gaat zeker op voor het wetenschappelijk onderzoek onder daklozen. Maar weinigen hebben gewezen op het grote belang van het dag-nachtritme in het leven van daklozen. De keuze voor een slaapplek buiten of binnen is sterk gerelateerd aan dat dag-nachtritme.

Voor een deel van de buitenslapers is het aantrekkelijk om 's nachts wakker te blijven. De meeste buitenslapers die 's nachts wakker zijn, zijn druggebruikers. Voor hen kan het een aantrekkelijke optie zijn om 's nachts drugs te kopen en te gebruiken. 's Nachts is de inzet van politie en andere toezichthouders kleiner. Bovendien zijn er minder verslaafden op straat. Indien er nog voldoende dealers zijn – wat zowel overdag als 's nachts onvoorspelbaar is – is het gemakkelijker om drugs te kopen en te gebruiken zonder problemen met het bevoegd gezag. Voor de buitenslapers die zich met criminele activiteiten bezighouden, kan het eveneens een goede optie zijn om 's nachts actief te zijn. Wie fietsen steelt of inbreekt, heeft belang bij de duisternis van de nacht, het ontbreken van toezicht. De nacht maakt de pakkans kleiner. De buitenslapers die zich bezighouden met criminaliteit doen dit niet zelden om hun verslaving te bekostigen. Harddrugs zijn illegaal en daardoor duur. Een uitkering alleen is vaak niet voldoende om een verslaving aan harddrugs te bekostigen. Bijna de helft van de buitenslapers heeft geen uitkering en is dus in veel gevallen aangewezen op een hoesel, een manier om geld te maken. Van de druggebruikers die buitenslapen zijn er enkelen die 's nachts werken als runner, zij bemiddelen tussen een dealer en druggebruikers.

46

Daarnaast is er een kleine categorie buitenslapers die 's nachts legaal 'werk' verricht. Een sprekend voorbeeld is Gunther, een van oorsprong Duitse heroïneverslaafde, die elke nacht fluit speelt voor het casino op het Rembrandtplein. Om 03.30 uur verlaten de laatste mensen het casino. Deze mensen hebben doorgaans een goede speelnacht achter de rug en zijn daarom tamelijk vrijgevig.

Gunther is een van de buitenslapende straatmuzikanten in Amsterdam die 's nachts muziek maken. Een aantal buitenslapers bedelt in de vroege nacht op het Damrak, rond het Centraal Station, op de Amsterdamse pleinen of bij een avond- of nachtwinkel. Enkelen hebben een

vaste stek, waar zij vaak te vinden zijn. Er zijn enkele buitenslapers die gedurende de nacht een groot aantal vuilnisbakken aflopen om te kijken of er iets bruikbaar of eetbaars te vinden is. Ook levende standbeelden, van wie enkelen op straat slapen, werken in de vroege nacht en slapen in de late nacht of overdag. De buitenslapers draaien mee in de 24-uurs-economie die ook in Amsterdam in omvang toeneemt. 's Nachts is er weinig concurrentie.

De daklozenopvang biedt wel de mogelijkheid om te slapen. Maar deze mogelijkheid is beperkt tot de nacht. De regel dat daklozen 's nachts moeten slapen, is van alle tijden. In een Amerikaanse studie van Cohen en Sokolovsky over oudere daklozen in New York, beklaagt een uitgeputte dakloze zich al over deze regel: 'They tell you, bedtime is midnight' (1989: 77-8). Buitenslapers die 's nachts 'werken', kunnen geen gebruik maken van de nachtopvang. Wie ervoor kiest om 's nachts wakker te blijven, moet overdag slapen of niet slapen. Wie overdag slaapt, moet zelf voor een slaapplek zorgen omdat de daklozenopvang niet voorziet in slaapplekken overdag.

5. Conclusie: het hele leven

Volgens Spradley (1970) biedt het thema slapen een goed aanknopingspunt om te leren over het leven van de urban nomads. Spradley vraagt zich af welke overwegingen ertoe leiden dat daklozen voor een slaapplek – binnen of buiten – kiezen (ibid.: hoofdstuk 4). Aan de hand van de verhalen van de daklozen destilleert Spradley vijftien overwegingen (ibid.: 110-1), die hij uitwerkt in vijf paragrafen over: financiële middelen, weersomstandigheden, drinkgedrag, veiligheid en de interventie van de politie (ibid.: 109-127). Spradley toont overtuigend aan: Slapen is de daad waarin vele facetten van het daklozenbestaan samenkomen. Hoewel Spradley de conclusie niet expliciet trekt, blijkt uit zijn hoofdstuk over slapen zonneklaar wat de antropoloog Duneier drie decennia later zo helder formuleert: 'To understand the act of sleeping on the sidewalks (...) it is always useful to consider a person's overall logic' (Duneier 2000: 162).

Hierboven zijn een aantal overwegingen genoemd die daklozen ertoe aanzetten om buiten te gaan slapen. Geprobeerd is om enkele facetten te benadrukken in de overall logic van de Amsterdamse buitenslaper die in de wetenschappelijke literatuur ondergewaardeerd worden. Gewezen is op de gebrekkige aandacht van daklozenonderzoekers voor de aantrekkingskracht van het leven in de publieke stedelijke ruimte. Daklozenonderzoek richt zich te veel op de uitsluitende werking van de instituties en te weinig op het straatniveau, dat in het leven van buitenslapers zo'n eminente rol speelt. De angst die het nachtelijke buitenslapen bij onderzoekers (en daklozen) oproept, mag het zicht op de voordelen van het

buitenslapen niet ontnemen. Tegelijkertijd is gewezen op de ambivalente houding van buitenslapers ten opzichte van andere buitenslapers. Amsterdamse buitenslapers ondervinden steun van elkaar, zeker, maar het omgekeerde is tegelijkertijd waar. Buitenslapers zijn in veel gevallen tegelijkertijd vriend en vijand. Dit aspect in het daklozenbestaan verdient meer aandacht.

De aantrekkingskracht van het buitenslapen kan niet los worden gekoppeld van het binnen slapen. Het onderscheid dat ik heb aangebracht tussen push- en pull-factoren is ideaaltypisch. Buitenslapers maken een afweging tussen de mogelijkheden die zij binnen denken te hebben en de mogelijkheden die zij buiten denken te hebben. Dit bleek bijvoorbeeld uit het dilemma van Richard. Juist omdat hij elk moment terug kon gaan naar zijn oude buitenslaapstek, viel het hem zwaar om de escapades van zijn medebewoners te accepteren. Buitenslapers die – naar hun eigen inzicht – geen enkele kans maken om op hun eigen voorwaarden een slaapplek binnen te krijgen, leggen zich hierbij neer en gaan het leven buiten steeds meer als vanzelfsprekend zien. De balans slaat definitief door naar het buitenleven.

Buitenslapen is het resultaat van sociale structuren, maatschappelijke verhoudingen en persoonlijke keuzes. De keuzemogelijkheden van buitenslapers worden medebepaald door macrofactoren. Het leven van drugverslaafden bijvoorbeeld is in sterke mate afhankelijk van overheidsbeleid. De illegaliteit van harddrugs is een van de meest bepalende factoren in het leven van drugverslaafde buitenslapers. Omdat harddrugs illegaal zijn, zijn ze duur. Omdat drugs duur zijn, moet vrijwel elke drugverslaafde buitenslaper – naast een eventuele uitkering – een hoesel hebben. Deze hoesel is medebepalend voor het levensritme, voor het tijdstip waarop en de plek waar een drugverslaafde buitenslaper gaat slapen. Dat sociale structuren medebepalend zijn voor de keuze om buiten te slapen, geldt niet alleen voor de grote categorie drugverslaafden onder de buitenslapers, maar evenzeer voor alcoholisten, voor buitenslapers met psychiatrische aandoeningen en niet in het minst voor illegalen.

Buitenslapen kent een eigen dynamiek. Zodra een dakloze op straat gaat slapen, verandert het leven om hem of haar heen ingrijpend. De persoonlijke keuzes komen tot stand in een nieuwe constellatie. Wie buiten de bescherming van een onderdak treedt, begint een leven waarin het niet vanzelfsprekend is dat gezondheid en veiligheid zijn gewaarborgd. Buitenslapers moeten een oplossing vinden voor problemen die voor niet-daklozen of voor daklozen die binnen slapen niet aan de orde zijn. In die zin verschilt het leven van buitenslapers ingrijpend van het leven van niet-buitenslapers.

Geraadpleegde literatuur

- Boogaard, Desiree van den (1993) 'Begeleid zwerven.' *Passage*, 2 (1) 19-22.
- Braam, Stella (28 september 2000), 'Het verborgen leven op Schiphol.' In: FNV-Magazine, 14-17.
- Brunt, Lodewijk (1996) *Stad* (Hoofdstuk 4, 'De stedelijke nacht en het diëcentrisme in de sociologie'). Amsterdam: Boom.
- Brunt, Lodewijk (2000) 'Strangers in the night. Social science and the study of marginal nightlife.' (Ongepubliceerd)
- Cohen, Carl I. and Jay Sokolovsky (1989) *Old men of the Bowery. Strategies for Survival Among the Homeless*. New York/London: The Guilford Press.
- Deben, Léon, Jan Godschalk en Coos Huijsman (1992) *Dak- en thuislozen in Amsterdam en elders in de Randstad*. Amsterdam: Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek (CGO)/Universiteit van Amsterdam.
- Doorn, Lia van (2000) 'Eerste kennis-making met de straat.' (Ongepubliceerd).
- Dordick, Gwendolyn A. (1997). *Something Left To Lose. Personal Relationships and Survival Among New York's Homeless*. Philadelphia: Temple University Press.
- Duneier, Mitchell (2000) *Sidewalk*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Esping-Andersen, Gosta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Gemeente Amsterdam/Eysink Smeets en Etman (1999) *Dakloze verslaafden in Amsterdam-Zuidoost*. (Ongepubliceerd).
- Greshof, Dorien (1996) 'Wie we zijn is waar we slapen 's nachts.' *Passage*, 5 (2) 55-62.
- Korf, Dirk, Léon Deben en anderen (1997) *Dak- en thuislozen in Amsterdam*. Tel- en consumentenonderzoek. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Onderzoek & Statistiek.
- Korf, Dirk J., Léon Deben, Steven Die-mel, Peter Rensen en Heleen Riper (1999) *Een sleutel voor de toekomst. Tel- en consumentenonderzoek onder daklozen in Amsterdam*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Liebow, Elliot (1993) *Tell Them Who I am*. New York: Penguin Books.
- Rensen, Peter (1999) *Daklozenbeleid in Amsterdam*. (Ongepubliceerd).
- Spierings, Frans (1991) 'Relationele onbekwaamheid van thuislozen? De moderniseringstheorie.' *Sociologische Gids* (4), 414-423.
- Spierings, Frans (1997) 'Een wereld zonder thuis. Dak- en thuislozen, niet-gebruik van voorzieningen en het toeschouwersperspectief.' *Sociologische Gids* (4) 311-323.
- Spradley, James A. (1970) *You Owe Yourself a Drunk. An Ethnography of Urban Nomads*. Boston: Little, Brown and Company.